

SÄRNA GAMMELKYRKA

Särnaby 3:27; Särna församling; Älvdalens kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Den 24 mars 1644 erövrades Särna, Idre och Heden från norrmännen. Den oblodiga erövringen genomfördes av Älvdalskaplanen Daniel Buscovius, som fått i uppdrag av drottning Kristina att lägga området under Sveriges krona. Vid tidpunkten var området kring Särna en utpräglad skogsbygd som var ytterst glesbefolkad. På 45 kvadratmil fanns endast 20 gårdar och befolkningen uppgick till omkring 100 personer.

Uppgifter om Särnas första träkyrkan är mycket sparsamma. Kyrkan omnämns 1669. En skriftlig källa från 1680, anger att ”kyrkan var uppförd av trä och urgammal men spåntaket förnyat år 1666”; ”.hade en liten klockstapel över dörren., en gammal, låg och oansenlig predikstol”. Långhusets yttermått var blygsamma och motsvarade 12 x 8 alnar.

När socknen år 1651 fick egen kyrkoherde aktualiserades frågan om att bygga en ny och större kyrka. Ännu 1674 sade sig dock särnaborna *"icke vara förmögne dertill"*. År 1682 kom frågan upp på nytt, men inte förrän Karl XI, på nådig begäran, beviljat byn tre års skattefrihet kunde planerna förverkligas. Arbetet med den nya kyrkobyggnaden inleddes den 9 juni 1684, strax innan hade den gamla kyrkan rivits. ”Arbetet utfördes av timmermän från Mora och Våmhus, som tre dagar senare hade fullbordat väggarna. De avlöstes därefter av särnaborna, varpå kyrkan, i ofärdigt skick, kunde invigas redan den 27 juni”. Sedan gick det trögare och inte förrän 1697 blev bygget slutfört. Av 1695-års inventarium får man veta att kyrkan hade tre fönster samt två bänkkvarter med sju bänkrader var. Tornet tillkom inte förrän 1706.

Den nya kyrkan var fortfarande blygsam till storlek. Under året 1766 genomfördes en genomgripande ombyggnad; långhus och sakristia utvidgades. Kyrkan som tidigare var ca 15 alnar lång förlängdes med 10 alnar mot öster. Samtidigt förhöjdes långhuset och tornet med sex varv av timmer medan taket fick förnyat takspån. Efter ombyggnaden fick kyrkan tre fönster i söder, två i norr samt två i öster. De försågs med järngaller. Utvändigt ersattes spånbeklädnaden med brädfodring, undantaget var tornet som fick behålla sin spåntäckning. I samband med

ombyggnaden målades kyrkan utvändigt med gul oljefärg. I samband med ombyggnaden förnyades även kyrkans inredning. Det var denna ombyggnad som till största del gav kyrkan dess nuvarande storlek, form och karaktär.

Under året 1771 utsmyckades tunnvalvet medan väggytorna över samtliga fönster fick bibliska texter. År 1843 vitlimmades kyrkan invändigt, befintlig utsmyckning övertäcktes till största del. Istället tillkom de alltså bevarade apostlamålningarna på väggarna och läktarbröstningen.

Sedan taket eldhärjats 1856 och reparerats nödortfört aktualiserades på allvar uppförandet av en ny kyrka. Slutligen, 1879, invigdes Särna nya kyrka strax ovanför den gamla kyrkplatsen. Gamla kyrkan ansågs nu vara överflödigt och två år senare beslöts om auktionsförsäljning av byggnaden med inventarier. Undantagna var få föremål, bl.a. klockorna, altartavlan och timglasat. Även ytterligare inventarier överlevde försäljningen och är numera återförda till kyrkan. Själva kyrkobyggnaden fann ingen köpare, övergavs och förföll därefter mer och mer. Kyrkan kom dock tillfälligt till användning när nya kyrkan drabbades av en brand 1893 samt vid en ombyggnad av denna 1914. Tidvis användes även byggnaden som upplagsplats för hembygdsföreningens samlingar.

Efter många år av ovisshet beslöt 1953 kyrkofullmäktige om en renovering av den gamla kyrkan. Konstnären Jerk Werkmäster och byggnadsrådet Ragnar Hjort upprättade ett förslag som syftade att återställa så mycket som möjligt av kyrkans forna karaktär. För ändamålet rekonstruerades en del av inredningen. Renoveringsarbetet slutfördes under september samma år. Kyrkan används sedan dess som tillfällig gudstjänstlokal.

Kyrkomiljön

Särna gamla kyrka ingår i en särpräglad kyrkomiljö bestående av två kyrkor, kyrkogårdar, prästgård och skolbyggnad. Gamla kyrkans efterträdare, Särna nya kyrka, reser sig på en höjd i sydost där även nya kyrkogården och det relativt nytillkomna församlingshemmet ansluter. Söder om kyrkomiljön passerar riksvägen som genomkorsar byn. En mindre lokal väg ansluter till denna och leder mellan kyrkorna, förbi nya kyrkogården och pastorsexpeditionen till ett villaområde i väster.

Strax norr om kyrkan ligger Särnasjön som avgränsar kyrkomiljön på denna sida. Norr om kyrkan är tomten svagt sluttande mot stranden och består där av gräsytor och enstaka träd. Väster om kyrkan ligger prästgårdens tomt. Söder om kyrkotomten ligger hembygdsgårdens område som omfattar ett flertal byggnader av skiftande karaktär. En av dessa, Särnas första skolbyggnad, ligger parallellt med kyrkan längs med tomtgränsen. Själva kyrkotomten som omfattar gamla kyrkogården har gärdesgård. Tomten är förhöjd genom jordfyllningar. I väst, nedanför tornet och kyrkans ingång, finns en öppen plan med gräsytor och grusalléer. Trappsteg av sandsten leder till kyrkotomtens västra ingång, framför tornet där öppningen i gärdesgården markeras av trästolpar. Ytterligare en ingång till kyrkotomten, med samma karaktär dock smalare, är anlagd i norr i vinkel med sakristian. Kring själva kyrkobyggnaden, i öster och söder, löper en smal stensättning av natursten.

Övrigt

På kyrkogårdens område, söder om kyrkan, står en minnessten över införlivandet, 1644, av Särnas område med Sverige. Monumentet består av en hög granitsten som omgärdas av stenpelare som bär kätting. På planen framför kyrkan, i väster, står ytterligare en minnessten över Gustaf VI Adolfs Eriksgata. Denna bär årtalet 1953 och kungens underskrift.

Övriga byggnader

Strax väster om gamla kyrkan ligger Särnas kyrkoherdebostad samt pastorsexpedition. Bebyggelsen omgärdas av en trädgård som avgränsas med häck i söder och gärdesgård mot kyrkoplanen i öster. Prästgården bestod ursprungligen, som brukligt, av ett stort antal byggnader. År 1736 anges att prästgården omfattade 15 byggnader utöver prästbostaden. Av prästgården återstår numera endast manbyggnaden.

Manbyggnaden är ursprungligen uppförd 1800 i 1½ våning. Utvändigt är dess ursprungliga karaktär relativt välbevarad. Förstukvisten är från slutet av 1800-talet. 1943 tillkom en hel källarvåning med köksfarstu och trappa till källarvåning. Det brutna taket är sedan 1987 täckt med tegelimiterande svart plåt.

Byggnaden i vinkel med manbyggnaden uppfördes 1960 som pastorsexpedition. Den tillbyggdes 1992 i vinkel. Byggnaden har karaktär av sportstuga med fasader av brunmålad ligande stockpanel. Sadeltaket har tegelimiterande röd plåt.

Manbyggnaden och prästgårdsmiljön bedöms vara av stort kulturhistorisk värde.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Räkenskaperna avslöjar att en inhägnad kyrkogård redan fanns på platsen på 1680-talet. Då inköptes nämligen en särskild port för kyrkogården. Denna kyrkogård härstammade från Särnas första kyrka.

I samband med uppförandet av Särna nya kyrka, invigd 1879, anlades även en ny kyrkogård i anslutning till denna. Jordfästningar inom gamla kyrkans kyrkogård upphörde då samtidigt. Av gamla kyrkogården, som var anlagd inom kyrkotomten söder och öster om kyrkan, kvarstår 11 gravvårdar. Samtliga är troligen från 1800-talet och flera bär brickor med namn och årtal. Åtta av dessa består av träkors, två av järnkors och en av en stående gravsten över kyrkoherde H.J. Arnberg. De flesta gravvårdarna är resta söder om kyrkan, två, varav Arnbergs

gravstenen, är anlagda bakom koret i öster. Resterna av den äldre kyrkogården består i övrigt av gräsytor, enstaka björkar och buskar.

Kyrkan

Särna gamla kyrka härstammar endast till viss del från 1680-talet. Den ursprungliga kyrkobyggnaden på platsen var betydligt mindre och bestod av ett lägre och kortare långhus med troligen någon form av takryttare, samt av en mindre sakristia. I början på 1700-talet tillfördes nuvarande torn i väster. Kyrkans yttre gestaltning är i stort följden av en omfattande ombyggnad på 1760-talet; då långhuset förlängdes mot öster, torn och långhus förhöjdes och nuvarande sakristia uppfördes. Det är även då som spånbeklädnaden på långhuset ersattes med stående brädfodring. Invändigt är nuvarande utformning en följd av åtgärder utförda på 1770-talet. Efter att kyrkan övergivits under andra hälften av 1800-talet, avyttrades en betydande del av den fasta inredningen. Dagens förhållanden är resultatet av en omfattande restaurering på 1950-talet.

Den lilla träkyrkan består av ett rektangulärt långhus, rektangulärt västtorn samt vinkelbyggd sakristia i norr, i höjd med koret. Kyrkans ingång är i väster genom tornet. Tornkammarens trappgång är förlagd till tornets södra sida, utvändigt, och utgör en tillbyggnad uppförd mot långhusets västra gavel. Klockkammaren har ljudöppningar på samliga sidor i tornets överdel. Byggnaden är uppförd på stengrund vars bärande delar ligger i höjd med timmerstommens fogningspunkter. Grundens fyllning består i övrigt av kallmurade stenar och stenskivor. Framför kyrkans port ligger en stor trapphäll av sandsten.

Samtliga byggnadskroppar har timrad stomme. Byggnadens stomme är uppförd av liggtimmer med skarvade stockar. Skarvningen på långsidorna är förstärkt med vertikala stolpar, på ömse sidor om väggarna, vilka är uppdragna med genomgående järnbultar. En eldstad finns i sakristian.

Exteriör

Långhusets fasader fördelas i sektioner genom brädfodrade vertikala fogningsstolpar. Byggnadens sulor täcks till större del av liggande brädor. Långhus och sakristia har däremot vertikal brädfodring medan tornet är spånklätt med tjockt fasadspån som är mönstersågat.

Byggnaden har sadeltak över sakristian och långhuset, med avvalmning i öster över koret medan tornet har tornhuv. Långhuset har kraftig profilerad takfot. Långhuset samt avsatsen i väster över tornets trappa har vindskivor med vingar i avslutningen.

Samtliga tak är täckta med takspån. Spånets har rak avslutning på tornet och avrundad avslutning på långhus och sakristia, med undantag av taksprång som har en avslutningsrad med spetsformat spån. Sakristian har, i östra takfallet, en hög oputsad skorsten murad med stenskivor av röd sandsten.

Tornets spira har plåtbeläggning i toppen och bär kulkors med tuppflöjel i smide. Långhusets nock i öster bär kors med krans och tupp i smide. Sakristian bär ett nockkors av trä uppsatt mot gaveln i norr.

Långhuset har stickbågiga fönster, tre i söder, två i norr och två i öster. Fönstren har två loft och små glasrutor av antikglas med blyspröjsning. Sakristian har ett rektangulärt fönster i norra gaveln, vilket även har tvärpost. Ett mindre och högt placerat fönster finns även över sakristians västra takfall, i långhuset norra vägg. Fönsterramarna har 1700-tals näbbslag. Samtliga fönster har profilerade foder infällda i panelen samt fönsterbleck. Kyrkans port är en plankdörr med vinkelställd spåntad panel på utsidan. Såväl tak som fasader, dörrar och fönster är tjärade.

Interiör

En uppfattning av kyrkans ursprungliga inredning ger 1695-års inventarium. Kyrkoherden Gabriel Florøus (vars gravhäll är bevarad i mittgången) svarade själv för större delar av nya kyrkans invändiga snickeriarbeten och inredningar, bl.a. predikstolen. Av hans verk är endast en ljuskrona av trä, som bär årtalet 1688, bevarad.

I samband med 1766-års ombyggnad av kyrkan förnyades större delar av inredningen, bl.a. berördes golv, väggfodring, dörrar, bänkar, läktare, lister. Även altaruppsättningen och predikstolen förnyades. År 1771 påbörjades måleriarbeten invändigt, varvid kyrkan ommålades med rik utsmyckning på valv och väggar; i långhus, sakristia och vapenhus. Även den fasta inredningen berördes.

År 1843, i nyklassicismens spår, beslutade sockenstämman att kyrkan skulle vitlimmas invändigt. Med få undantag övermålades hela den rika dekoren från 1700-talet; samtidigt utfördes de nuvarande apostlabilderna som är målade på väggar och läktarbarriär. Det är dessa åtgärder som fortfarande präglar kyrkans interiör i dag.

Kyrkorummets innerväggar och tunnvalv är brädklädda och vitmålade men vissa målade dekorativa inslag förekommer. Långhusets väggar har bröstmålning i grått med röd rand i övre del. Vapenhuset har panelade väggar och platt tak av bräder med liknande färgsättning som kyrkorummet. Vapenhuset har väggbänkar längs med kortsidorna. Över dörröppningen till långhuset finns en målad inskription från 1843, som påminner om den då utförda upprusningen av kyrkan.

Dörrarna mot vapenhuset och sakristian är plankdörrar pålagda med profilerad panel, vinklad i mönster. Invändigt är dörrar, dörr- och fönsterfoder målade i grått. Övergången mellan vägg och tak markeras av en bred och dekorerad taklist. Befintliga golv utgörs av skurade brädgolv, de är dock troligen insatta på 1950-talet.

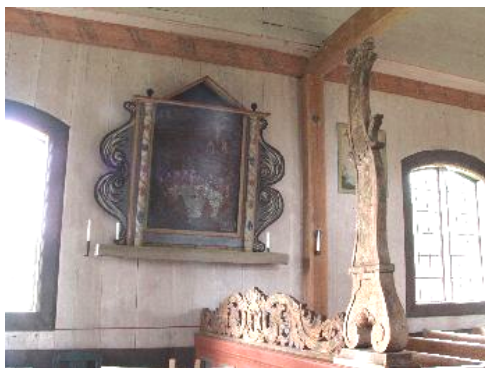
Efter att man 1881 uppfört Särnas nya kyrka såldes största delen av inventarierna och inredningen på auktion. Delar av den befintliga inredningen utgörs därför av stilkopior som tillkommit i samband med 1950-talets restaurering. Detta gäller även den dekorativa färgsättningen.

Inredning och inventarier

Nuvarande altartavla tillkom 1775. Den föreställer Kristi himmelsfärd och är målad av *skildrimålaren* Anders Berglin från Hackås i Jämtland. Den barocka inramningen är utförd av bildhuggare Mäster Granberg och sonen Pål Jonsson från Klövsjö i Jämtland. Bakom altarpuppans finns en samtida färgrik draperimålning utförd på väggen kring altartavlan. Nuvarande altarbord med knäfall är uppställt på ett podium som omsluts av en altarring. Altarbord, altarring och kyrkobänkarna härstammar från restaureringen på 1950-talet. De har samma utförande, med speglar och lister, samt även en gemensam färgsättning.

Den äldre inramade altartavlan som numera hänger på långhusets södra sida införlivades med kyrkan 1689. Tavlan är ett provinsialt arbete med naivistisk karaktär. Den föreställer nattvardens instiftelse.

Nuvarande predikstol är troligen från 1760-talet. Den har dörr med omfattning; trappa med räcke och fyllningar; korg med utsmyckning av speglar, profiler, kolonner; samt ljudtak med utsmyckning i underkant och hängande duva. Färgsättningen härstammar troligen från 1950-

talets restaurering. Ett särdrag för Särnas predikstol är den bakom korgen högt placerade fönsteröppningen.

Läktaren i väster tillkom vid 1760-talets ombyggnad. Den bärs av fyra svarvade kolonner kring mittgången. Den har böjd och svagt utskjutande läktarbarriär i mittdelen. Bröstningens speglar är utsmyckade med apostlabilder, vilka tillkom 1843. Läktaren nås genom tvillingtrappor uppsatta på var sin sida om dörren mot vapenhuset.

Kyrkan har två kvarter av slutna rödmålade bänkar, om ca 13 bänkrader, samt slutna korbänkar. De ursprungliga slutna bänkarna såldes på auktion 1881. Bänkarna som därefter insattes som tillfällig ersättning var öppna. I samband med restaureringen 1954 återskapades slutna bänkar enligt den ursprungliga uppsättningen. Utförandet och färgsättningen går igen i altarringen och altarbordet.

Vid bänkkvarterens framsida reser sig en ”pyramidisk äreport” med två spiror och vars valvnumera finns i sakristian. Den utfördes 1775 och har samma upphovsmän som altartavlans inramning.

I kyrktornet hänger numera endast en liten klocka. Stora klockan från 1694 flyttades över 1879 till nya kyrkan, där den förstördes vid branden 1893. Lillklockan flyttades vid samma tillfälle till en stapel vid Gördalens begravningsplats.

Övriga upplysningar

År 2000 återfördes till kyrkan den medeltida helgonbilden, som funnits på Historiska museet sedan 1880. Bilden av helgonbiskopen Martin av Tours har funnits i Gammelkyrkans föregångare. Kyrkan har även en illa medfaren träskulptur av Norges skyddshelgon, den helige Olav, som dyrkades som helgon i hela Norden under medeltiden.

I långhusets mittgång ligger en gravhäll av gjutjärn över kyrkoherden Gabriel Floræus, verksam under 1680-talet och upphovsman till större delen av kyrkans ursprungliga inventarier.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Källor styrker att en första mindre träkyrka stod på samma plats under tidigt 1600-tal. Bevarade medeltida föremål tyder dock på att denna kyrka bör ha varit äldre eller haft en föregångare. En ny kyrka uppfördes mellan 1684 och 1697, vilken blev embryot till nuvarande. Dagens utvändiga utformning är följd av en omfattande om- och tillbyggnad 1766, då bl.a. långhuset förlängdes mot öster samtidigt som hela byggnaden förhöjdes och en ny sakristia uppfördes. Tornet uppfört 1706 utgör numera tillsammans med långhusets västra del kyrkans äldsta del.

Interiörens nuvarande utformning skapades i huvudsak under 1770-talet, men den rika utsmyckningen övermålades på 1840-talet. Gamla kyrkan övergavs på 1870-talet, då nya kyrkan i Särna togs i bruk, och del av inredningen avyttrades. I samband med 1950-talets restaurering, under ledningen av Konstnären Jerk Werkmäster och byggnadsrådet Ragnar Hjort, rekonstruerades delar av den förlorade inredningen. Syftet var att återställa så mycket som möjligt av kyrkans forna karaktär. Det är dessa åtgärder som gett kyrkan dess nuvarande invändiga prägel.

Särna Gammelkyrka är till sin storlek, konstruktion, material och karaktär ett representativt exempel på typen av kyrkobyggnader som uppfördes under 1600- och 1700-talen i avlägsna skogsbygder. Till sin karaktär och färgsättning associeras det bevarade dekormåleriet till äldre jämtländska kyrkor. Särna Gammelkyrka är en av landets ca 35 bevarade träkyrkor med anor från 1600-talet.

Kyrkoby i Särna utgör en ovanlig och omfattande kyrkomiljö med två generationer av kyrkor, kyrkogårdar, prästgårdsbyggnader och byns första skolbyggnad.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Kyrkan är en av de få bevarade träkyrkorna med anor från 1600-talet i landet**
- **Kyrkans särpräglade enkla, ålderdomliga och sällsynda karaktär**
- **Byggnadens konstruktion, exteriör och i synnerhet tornets säregna spåntäckning som vittnar om äldre tiders byggnadsskick**
- **Inredning och inventarier, såväl ursprungliga som 1950-talets rekonstruktioner**
- **Resterna av gamla kyrkogården och kvarstående gravvårdar**
- **Den sammanhållna kyrkomiljön med kyrkor, kyrkogårdar och prästboställe, församlingshem, skola m.m.**

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild. Prästgårdsinventering, Västerås stift. 1976 och 1993*
 Swan, Olof. 1916. *Särna gamla kyrka: Föredrag....*
Särna-Idre 300 år: En hembygdsbok. 1945
Välkommen till Särna Gammelkyrka. Kyrkoberskrivning

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-08-17

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Färdigställd: 2005-02-17

Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
1660-talet		Uppgifter om en träkyrka i Särna	Swan, 1916
1684	Rivning	Första träkyrkan rivs	Ahlberg, 1996
1684-97	Uppförande- Långhus Invigning	Långhuset till nuvarande träkyrka uppförs. Invigning 27 juni 1684. Kyrkan välvs 1685. Sakristian tillkommer 1686. 1688 har måleri- och dekorarbeten slutförs. 1689 tillkommer altartavlan. 1696 spåntäcks tornet!? och långhusets södra sida och 1697 östra gaveln och norra sidan. Större del av inredningen och snickerierna utförs av kyrkoherde G. Gudmundus Floræus	RAÄ-Bygg.reg. Ahlberg, 1996 Swan, 1916
1706	Uppförande- Torn	Nuvarande torn tillkom	RAÄ-Bygg.reg.
1728	Fast inredning	Ny predikstol, fönster öppnas i långhusets norra vägg	Ahlberg, 1996 Swan, 1916
1766	Tillbyggnad	Kyrkans förlängs i öster och förses med ny sakristia och ett nytt kor. Hela långhuset förhöjs, förnyelse av tak och fönster. Utvändigt ersätts spånbeklädnaden av brädfodring, med undantag för tornet; väggar målas i gult. Inredningen förnyas, läktare uppförs	RAÄ-Bygg.reg. Ahlberg, 1996 Swan, 1916.
1770-tal	Ombyggnad- Interiör	Interiörens nuvarande utformning är i huvudsak tillkommen under perioden. Målarna Eric & Nils Wallin, 1771: utsmyckning av valv, väggar, sakristia, altare och vapenhuset samt av fasta inventarier.	Ahlberg, 1996
1843	Ändring interiör	Beslutar sockenstämman att kyrkan ska vitlimmas invändigt. Målningarna med apostlar tillkommer på läktarbarriären	Ahlberg, 1996 Swan, 1916.
1846	Ombyggnad tak	Sakristians tak täcks med skiffer	Swan, 1916
1855	Brand	Taket eldhärjas, och repareras därefter tillfälligt	Ahlberg, 1996 Swan, 1916
1800-talets andra hälft	Tagen ur bruk	Kyrkan överges, inventarier säljs på auktion Kyrkan återanvänds tillfälligt när Särnas nya kyrka drabbas av en brand 1893, samt vid en ombyggnad av denna 1914.	RAÄ-Bygg.reg. Ahlberg, 1996 Swan, 1916
1879		Särna nya kyrka samt nya kyrkogården invigs. Kyrkan uppfördes ca 150 m SV om gamla kyrkan	
1953-54	Restaurering- Interiör,exteriör	Ark. R: Hjort, konserv. J. Werkmäster, byggmäst. P.M. Rönnstedt. Omfattande restaurering; kyrkans återtas i bruk. En del av inredningen rekonstrueras	RAÄ-Bygg.reg. Ahlberg, 1996
1978	Underhåll- Exteriör	Utvändig renovering, bl.a. omläggning av taket.	Ahlberg, 1996
1984	Underhåll, exteriör, interiör	Ark. G. Berglund. Åtgärder på rötskador, kyrkan tjäras om	RAÄ-Bygg.reg. Församlingen
1990-tal	Restaurering, målade ytor	Konserv. Johan Dahl. Konservering, restaurering av målade ytor, väggar och inredningen	Församlingen

Situationsplan

Särna gamla och nya kyrka, även prästgården